Віктор Сухонос,
доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
ДВНЗ "Українська академія банківської
справи Національного банку України",
державний радник юстиції 3 класу,
почесний працівник прокуратури України

ШАХРАЙСТВО З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ ТА ЙОГО КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Постановка проблеми. Сьогодні Україна – це держава з ринковою економікою. Тому в ній повинна бути розвинута банківська система, яка б забезпечувала міжрегіональний і міжгалузевий перерозподіл фінансів, національні та міжнародні розрахунки між суб'єктами господарювання, дозволяла анулювати вільні грошові кошти фізичних і юридичних осіб, інвестувати їх у розвиток виробництва, запобігаючи цим самим поширенню легалізації злочинних доходів у банківській сфері. У зв'язку з цим банківська система України відіграє ключову роль в досягненні збалансованості та інноваційності розвитку як економічних відносин, так і економіки в цілому. Слід зазначити, що розвиток банківської системи і ринку банківських послуг у нашій державі є одним з пріоритетних завдань. Однак відомо, що разом з розвитком економіки у будь-якій державі, зокрема і в Україні, поширюється і економічна злочинність, в тому числі і корупція у різних її видах. Тому необхідно поряд із заходами щодо розвитку економічної сфери вживати і заходів щодо боротьби із злочинністю у цій сфері, а також створювати органи (структури), які будуть їх виконувати, на що звернув увагу одразу після свого призначення Генеральний прокурор України В. П. Пшонка, виступаючи перед прокурорськими працівниками у прокуратурі Дніпропетровської області [1]. Практика показує, що одним із розповсюджених злочинів у банківській сфері є шахрайство.

Водночас слід зазначити, що шахрайство з фінансовими ресурсами у банківській сфері, як правило, належить до організованої злочинності, яка

проникає в органи влади і управління, правоохоронні органи, банки, небанківські фінансові установи для того, щоб отримувати необхідну інформацію і “дах”. Тому боротьба з шахрайством потребує збалансованого та системного підходу з боку держави до захисту фінансових інтересів банків, фізичних і юридичних осіб та й самої держави від економічних злочинів у банківській сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протидія легалізації нетрудових доходів, зокрема, шахрайству з фінансовими ресурсами у банківській сфері, в науці кримінального права певною мірою проблема нова і тому недостатньо розроблена. Останнім часом серед вчених-юристів триває дискусія з приводу самого поняття шахрайства з фінансовими ресурсами та питань застосування відповідних кримінально-правових норм на практиці. Статті практичних працівників та науковців Р. Р. Кузьміна, Г. М. Бірюкова, І. Г. Бірюкової, В. М. Присяжного, А. П. Брич, В. І. Осадчого, О. І. Перепилиці, В. Я. Тація, М. І. Ховронюка та інших відображають обрані авторами напрямки дослідження, але їх недостатньо, щоб підготувати методичні рекомендації з розслідування злочинів зазначеної категорії.

Крім того, слід зазначити, що питання боротьби із злочинами у сфері фінансової діяльності досліджували також Н. О. Гуторова, В. М. Поповіч, А. М. Решелюк, Ф. А. Лопушанський та ін. Шахрайство з фінансовими ресурсами як предмет наукового аналізу злочину висвітлений в працях В. Р. Мойсенка, О. В. Курмана, П. П. Андрюшенка та ін. Однак у теорії кримінального права кримінально-правова сутність злочину, передбаченого ст. 222 Кримінального кодексу України, ретельно не досліджена, а тому залишається багато дискусійних питань. Немає також методичних рекомендацій з єдиними підходами до розслідування кримінальних справ зазначеної категорії. Деякі науковці, зокрема О. Є. Користін, С. С. Чернявський, Л. В. Паламар, А. В. Бериславська та ін., досліджували шляхи протидії злочинам у сфері банківського кредитування. Але комплексне кримінологічне дослідження заходів протидії шахрайству з

фінансовими ресурсами у банківській сфері не проводилося і рекомендацій практичні працівники не отримали, що негативно впливає на практику правозастосування.

Метою статті є спроба автора зосередити увагу науковців і практиків на визначенні конкретних заходів щодо протидії шахрайству з фінансовими ресурсами у банківській сфері, які допоможуть практичним працівникам, зокрема слідчим, у боротьбі із цими злочинами.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що економічна злочинність поширюється в усьому світі дуже швидко і на сьогоднішній день досягла транснаціональних масштабів, зумовивши не лише зміни в динаміці та спрямованості злочинів, але й поширення у банківській сфері таких злочинів як легалізація нетрудових доходів [2]. Щоб розслідувати такі кримінальні справи зазначене потребує від слідчих та інших оперативних працівників високої інтелектуальної та професійної підготовки. Це закономірно, адже економічна злочинність, зокрема шахрайство з фінансовими ресурсами у банківській сфері, як злочин відрізняється своєю неочевидністю, латентністю, поверховим дослідженням, багатоепізодичністю фінансових махінацій і майнових угод. Як правило, злочини скоюються угрупованнями, більшість з яких діють в трансграничному просторі. Вони злочинним шляхом викачують фінансові ресурси з української економіки і відмивають їх за кордоном, в офшорних зонах, а потім виступають як іноземні інвестори. Саме тому створення ефективної системи запобігання злочинам у сфері економіки є однією з актуальних проблем сучасності, вирішення якої є надзвичайно важливою і складною справою для будь-якої країни, в тому числі і для України. У зв’язку з чим необхідний кримінологічний аналіз зазначеної злочинності.

Дослідження показало, що в основному зазначені злочини характеризуються:

– кваліфікованим використанням у злочинній діяльності комп’ютерних технологій та електронних засобів зв’язку;

– оперативним реагуванням злочинців на зміни у ринковому середовищі;
– різноманітними прийомами та засобами приховування злочинів, зокрема підкупом банківських працівників і забезпеченням собі “даху”;
– адаптацією злочинців до нових форм і методів організації підприємницької діяльності;
– маскуванням злочинів під виглядом укладання та здійснення законних цивільно-правових угод, зокрема і в банківських установах.

Зазначені злочини також мають і ряд таких ознак:

- вони здійснюються, як правило, у процесі професійної діяльності;
- завдають значної економічної шкоди як державі, так і інтересам юридичних та фізичних осіб;
- економічна злочинність зростає у тій державі, де постійно відбувається перерозподіл власності і не діють закони, що сприяють розвитку економічних відносин;
- відсутність персональної ідентифікації як злочинців, так і потерпілих;
- зловживання з боку посадових осіб з метою незаконного збагачення, їх зв’язок з тіньовими структурами і навіть “кришування” злочинців;
- злочини у банківській сфері найбільш складні для розслідування.

Наприклад, найбільш поширеними способами легалізації злочинних доходів тільки у банківській сфері України є:

- переказ коштів через банківські рахунки в Україні за фіктивними договорами;
- отримання в банках коштів з рахунків на фіктивних підставах;
- переказ коштів на банківські рахунки за кордон на підставі фіктивних угод;
- укладання договорів банківського вкладу;

- здійснення валютообмінних операцій;
- укладання кредитних договорів.

Слід зазначити, що способів відмивання грошей в економічній сфері дуже багато [3]. Як колишній практичний працівник можу стверджувати, що при розслідуванні зазначених злочинів у банківській сфері слід обов'язково встановлювати ознаки об'єктивної сторони злочину, тобто час, місце, спосіб та інші обставини, що сприяли його скоєнню. Економічні злочини – це протиправна діяльність, яка охоплює різні сторони зловживання владними повноваженнями, посягає на процес державного управління, завдає економічної і моральної шкоди різної тяжкості як інтересам держави, так і інтересам юридичних та фізичних осіб. Як правило, злочини здійснюються під прикриттям легальної економічної діяльності і тривалий час, зокрема, з використанням службових повноважень, з метою незаконного збагачення. Тому боротьба з економічною злочинністю і особливо з її організованими формами повинна стати в Україні пріоритетним напрямком забезпечення національної безпеки держави [4]. Найбільшу питому вагу серед економічних злочинів становлять злочини, передбачені розділами VI та VII Кримінального кодексу України (далі – КК) [5].

Шахрайство з фінансовими ресурсами законодавством віднесено до злочинів у сфері господарської діяльності. Спробуємо проаналізувати статистичні показники МВС України за 2007–2011 рр., щоб визначити питому вагу шахрайства як у загальній кількості злочинів, так і серед злочинів у господарській діяльності.

Загальна кількість зареєстрованих злочинів					Серед них злочини у сфері господарської діяльності				
2007	2008	2009	2010	І кв. 2011	2007	2008	2009	2010	І кв. 2011
401 293	384 424	434 678	500 902	129 802	9 029	8 638	8 176	8 601	3 497
					у т.ч. шахрайств з фінансовими ресурсами				
					697	538	531	547	138

Аналіз свідчить, що у середньому питома вага шахрайства з фінансовими ресурсами у загальній кількості зареєстрованих злочинів становить 0,13 %, у сфері господарської діяльності – 6,2 % [6]. Що стосується областей, то найбільшу кількість зазначених злочинів виявлено у:

Дніпропетровській області: у 2009 р. – 50; 2010 – 75;

Львівській області: у 2009 р. – 27; 2010 – 49;

Вінницькій області: у 2009 р. – 34; 2010 – 35.

Найменша кількість злочинів у:

Черкаській області: у 2009 р. – 8; 2010 – 5;

Полтавській області: у 2009 р. – 2; 2010 – 8;

Закарпатській області: у 2009 р. – 9; 2010 – 5;

Сумській області: у 2009 р. – 31; 2010 – 12 [7].

Аналізуючи динаміку шахрайства з фінансовими ресурсами можна стверджувати, що у порівнянні з 2007 р. кількість зареєстрованих злочинів даного виду у 2010 р. зменшилася в 1,27 рази. Вважаю, що такий результат свідчить не про покращення боротьби з цим злом, а про підвищення якості способів вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, що підвищує рівень латентності зазначеного виду злочинів.

Із загальної кількості зареєстрованих в 2010 р. шахрайств з фінансовими ресурсами розслідувані близько 88 % (480), зняті з обліку – близько 29 %, виявлені 275 осіб, які вчинили злочини. Характерно, що

організованими групами у 2007 р. вчинено 43 злочини, у 2008 р. – 13, у 2008 р. – 2, у 2010 р. – 22, а у 2011 р. – 13. І знову, на мою думку, рівень зазначеної злочинності не знижується, а підвищується рівень її латентності. Остаточних даних, які б свідчили про шахрайство з фінансовими ресурсами безпосередньо у банках немає. Однак аналіз загальної злочинності та інших даних свідчить, що за масштабами заподіяної шкоди злочини у сфері кредитно-банківської системи, а також у сфері зовнішньоекономічної діяльності знаходяться на першому місці. За розрахунками Національного банку України відтік капіталу з України кожного року складає близько 1,2 млрд доларів США, хоча західні експерти збільшують цю цифру до 3,0 млрд. доларів США [8].

Аналіз злочинів у банківській сфері, пов'язаних з незаконною видачею кредитів, ще раз підтверджує, що суб'єктами цих злочинів є як службові, так і фізичні особи, що діють спільно із службовими особами банків.

Як вже зазначалося, способів відмивання грошей дуже багато [9]. Тому зупинимося на легалізації коштів у банківській сфері. Як правило, злочинці спочатку планують спосіб легалізації (відмивання) коштів і приховування своєї злочинної діяльності. Обирається механізм дії, який включає в себе декілька етапів, а саме: планування процесу відмивання або незаконного отримання кредиту; підготовку легалізації злочинних доходів, їх передачу з метою відмивання; проведення певних операцій і угод із злочинними доходами і приховування слідів злочину. Останньому механізму сприяють, як правило, банківські працівники [10]. Водночас, шахраї для того, щоб незаконно отримати кредит, домовляються із службовою особою (особами) банку і одночасно намагаються:

- створити у посадових осіб банку видимість, що учасник господарської діяльності діє на законних підставах;
- бути перед банком солідною перспективною фірмою, яка має значні фінансові можливості для виконання умов конкретного договору, створити видимість широкого кола зв'язків;

- продемонструвати наявність засобів забезпечення повернення кредиту;
- показати наявність виробничних та інших умов для виконання економічного проекту.

Якщо ж ретельно перевіряти надані документи, то можна виявити, що злочинці вдаються до підробок, а саме:

– надають документи про створення юридичної особи, які не відповідають дійсності;
– використовують документи, що належали суб'єктам підприємницької діяльності, які припинили свою діяльність або використовують без згоди чужі рахунки;
– використовують фіктивні платіжні та інші документи, зокрема вкрадені паспорти тощо [11].

Як показує практика, способи, які використовують шахраї в сучасній кредитно-банківській сфері, уже відомі і, за винятком того, що з розвитком інформаційних технологій, зокрема Інтернету, з'явилися принципово нові схеми вчинення зазначених злочинів. Сьогодні злочини, що вчинюються за допомогою новітніх інформаційних технологій, не лише спричиняють збитки банкам, але й достатньо довго допомагають злочинцю приховувати свої незаконні дії.

Зазначене надає можливість зробити такі **висновки.**

1. Через відсутність конкретної статті в Кримінальному кодексі України, яка б регулювала питання притягнення до кримінальної відповідальності безпосередньо за шахрайство з фінансовими ресурсами у банківській сфері, неможливо визначити ні статистики, ні динаміки, ні структуру злочинів, пов'язаних з видачею банками кредитів, та інших дій з легалізації коштів достовірними.

2. Домінуючою кримінологічною тенденцією поширення шахрайства з фінансовими ресурсами став не лише рух у напрямку кількісного зростання даного виду злочину, але і зростання його тяжкості, зокрема розмірів

заподіяної шкоди не тільки банківській сфері, а й економіці держави, що загрожує національній безпеці України. Цьому сприяє також застосування більш кваліфікованих способів вчинення зазначених злочинів, поглиблення масштабів корумпованості та міжнародних зв'язків.

3. Зазначені злочини передбачають наявність потрібного алгоритму заздалегідь підготовлених, чітко структурованих, вміло керованих та замаскованих під законні цивільно-правові відносини злочинних дій (схем, операцій), що підвищує латентність шахрайства з фінансовими ресурсами у банківській сфері. Відсутність методичних рекомендацій не дозволяє оперативним працівникам своєчасно виявляти ознаки цього злочину.

4. Дослідження показало, що специфіка шахрайства у банківській сфері полягає насамперед у її пристосуванні до чинного нормативного і технологічного порядку здійснення окремих банківських операцій. Водночас практика свідчить, що особи, які скоюють злочин, застосовують кримінальні механізми, які типові і для інших економічних злочинів, а саме: неправомірне використання комп'ютерної техніки і втручання в автоматизовані інформаційні системи; використання підроблених документів для прикриття; створення та використання фіктивних підприємницьких структур, а також окремі прийоми кримінального банкрутства тощо [12]. На мій погляд, шахрайство з фінансовими ресурсами у банківській сфері необхідно відносити до підвищеної категорії складності, тому що ці злочини мають не тільки багатоепізодичний, багатоваріантний, а й міжнародний характер, вчиняються організованими групами з розподілом ролей, використанням корумпованих зв'язків і сучасних інформаційних технологій. Їх розслідування вимагає від слідчих глибокої професійності, щоб виявити і закріпити всі епізоди, надаючи одночасно професійно грамотні і обґрунтовані оперативно-розшукові і експертно-криміналістичні завдання, застосовуючи комплекс різноманітних за своєю природою методів (кримінологічних, криміналістичних, економічних, технічних), широкого використання спеціальних знань, зокрема з бухгалтерського обліку,

банківської справи, незважаючи на витрати часу, зусиль і матеріально-технічних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Пшонка В. П. Із виступу у прокуратурі Дніпропетровської області 10 грудня 2010 року / В. П. Пшонка // Вісник прокуратури. – 2010. – № 12. – С. 3–7.
2. Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні. Правові та організаційні засади правоохоронної діяльності : навчальний посібник / О. Є. Користін, С. С. Чернявський. – К. : КНТ, 2009. – С. 34–45.
3. Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. Характеристика, виявлення, розслідування. – Одеса : Юрид. літер., 2010. – С. 285–310.
4. Савченко О. О. Оперативно-розшукова профілактика й розкриття злочинів у сфері діяльності банківських і кредитно-фінансових установ : навч. посібник / О. О. Савченко. – Донецьк, 2011. – С. 29–37.
5. Кримінальний кодекс України. – Х. : Одісей, 2008. – С. 99–133.
6. Електронний ресурс статистичних даних про стан злочинності в Україні // http:/mvs.gov.ua
7. Електронний ресурс статистичних даних про стан злочинності в Україні // http:/mvs.gov.ua
8. Електронний ресурс статистичних даних про стан злочинності в Україні // http:/mvs.gov.ua
9. Савченко О. О. Оперативно-розшукова профілактика й розкриття злочинів у сфері діяльності банківських і кредитно-фінансових установ : навч. посібник / О. О. Савченко. – Донецьк, 2011. – С. 117–146.
10. Сухонос В. В. Взаємодія прокуратури із суб'єктами фінансового моніторингу / В. В. Сухонос // Вісник прокуратури. – 2010. – № 2. – С. 30–35.
11. Стрельбицька Л. М. Основи безпеки банківської системи України та банківської діяльності : монографія / Л. М. Стрельбицька, П. М. Стрельбицька ; за ред. М. П. Стрельбицького. – К. : Кондор, 2004. – С. 204–205.
12. Сухонос В. В. Взаємодія органів прокуратури і банківських фінансових установ України з метою запобігання злочинності / В. В. Сухонос // Вісник прокуратури. – 2011. – № 12. – С. 50–53.

Сухонос, В.В. Шахрайство з фінансовими ресурсами у банківській сфері України та його кримінологічна характеристика [Текст] / В.В. Сухонос // Вісник прокуратури. – 2012. – №1. – С. 92–96.